

KOMJÁTHY MIKLÓS

Történelem és kronológia

Kronológián két fogalmat értünk, ill. a kronológia szóval a történettudománynak két, egymáshoz nem is szorosan kapcsolódó részét jelöljük. Kronológia a történelmi segédtudományoknak (forrástudományoknak) egyik ága (ebben az értelemben magyar neve is van, kortan), amely a tudatunktól független, irracionális idő valamiképpen való meghatározásának módozataival, a mérhetetlen idő mérhető elemekre bontásával foglalkozik, ill. különböző korok, kultúrkörök időmeghatározásait igyekszik a ma szokásos keltezési mód szerint megadni. Itt és most nincs helye és értelme kitérni annak az évezredes folyamatnak ismertetésére, amelynek során a hozzávetőleges időmeghatározásokból, események egymáshoz viszonyításából (a tatárjárás előtt, Mátyás király halála óta, a nagy pestisjárvány idején stb. . .) a gyakorlati igényeknek pontos csillagászati megfigyelések és következtetések alapján történő kielégítéseképpen megszületett az idő racionális meghatározásának mai módja. De arra sem, hogy a régesrégmúlt, hogy úgy mondjuk, kronológiaeelőtti korok történéseinek időbeli rögzítéséhez ma már a történelemtől oly távol eső tudományok, mint pl. az atomfizika, sugárzástan stb. segítségét is igénybe veszik.

A mindennapi nyelvhasználatban, ill. tágabb értelemben kronológián a történelem eseményeinek időrendi felsorolását értjük. Ennek a fajta kronológiának, ahogy Benda Kálmán mondja

tervtanulmányában, „célja az, hogy a történelem egy korszakát, vagy fejezetét, esetleg annak egészét, az események időrendjében, kézikönyvszerűen mutassa be (1. l.) Előljáróban Benda áttekinti a hazai és a külföldi történettudomány jelentősebb kronológiai munkáit. A Gunst Péter szerkesztette „Magyar történelmi kronológiát” ismertetve, módszerét bírálva, a kronológiai összeállítások problematikájának lényegét érinti.

Amit mindennapi életünk során térben és időben élünk át, annak tudatosulását, ismeretanyagunkban elhelyezését a múltra vonatkozóan a térkép és a kronológia teszi lehetővé. Azoknak, mint pl. a gyerekeknek és az egyszerű embereknek tudatában, akik nem képesek oly mérvű absztrakcióra, hogy e segédeszközökkel a maguk számára „élővé” tudják tenni a multat, két, összefüggéstelen világgá esik szét a múlt és a jelen. Az idő abszolút fogalom, független tudatunktól, képzetvilágunktól. Jelentős mennyiségű élményanyag és kulturáltság, közelebbről történelmi műveltség kell ahhoz, hogy eseményeket, eseménysorokat az idő folyásában s azon belül egymáshoz való viszonyukban el tudjunk helyezni.

Történelem, a múlt eseményeinek elbeszélése időbeli tájékozódás nélkül elképzelhetetlen. Az időbeliség elengedhetetlen eleme a történelemnek. A kronológia a történelem váza, szerkezete, kerete. A Gunst-féle kronológia szerkesztőinek — idézi Benda (4. l.) — „külön problémát okozott, hogy egy alapvetően kronológiai szemléletű munkában . . . hogyan tudják beilleszteni a gazdasági, társadalmi fejlődésnek sokszor semmiféle kronológiai felsoroláshoz nem köthető mozzanatait”. Számba vévén a jelentősebb, külföldi kronológiák módszerét és szemléletét is, Benda arra a meggyőződésre jut, hogy „a kronológia feladata nem az, hogy a jelenségek közötti ok és okozati kapcsolatokra rámutasson, még kevésbé az, hogy a fejlődés nagy vonalait kibontsa és feltárja”. A kronológia eseményekről . . . ad számot szigorú időrendben. A kronológiát az üti fel és használja, aki az események pontos idejére . . . keres megbízható adatokat” (9. l.). Benda érvelése meggyőző s a célszerűség, a gyakorlati használhatóság szempontjából teljesen helytálló is.

Ez a szemlélet azonban a történelemtől szinte elszakítva nézi a kronológiát. Mintha megfedlekneznék arról, hogy a kronológiának csak a történelemmel szerves összefüggésben van értelme. Szemléletének, módszerének alapja az egyszeri időponthoz köthető események megragadása. De vajon a történelemnek minden lényeges eseménye, minden döntő tényezője köthető-e egyszeri időponthoz? Vajon annak következtében, hogy csak az egy időponthoz köthető eseményeket vesszük számba, nem sikkad-e el a történelemnek, amelynek a kronológia csupán kiegészítője, támasza, éppen a lényege?

Benda elveti a periodizációt s alighanem helyesen. Hisz a korszakhatárok, amelyek sajátos fejlődési egységeket fognak össze, nagyönis esetlegesek s az egyszeri időpontok, amelyekkel e határokat jelöljük, nem egyszer önkényesek. (A középkor végének s az újkor elejének meghatározása 1492-ben, bármennyire is meggyökerezett, csak szükségmegoldás.) Eseménysorok egy esztendőhöz sűrítése téves képzeteket is kelthet.

Minél közelebb jutunk a mához, annál részletesebbek dátumaink. Az ősidők évezredeit, évszázadait az ókor történetének kronológiájában kezdik felváltani az évek, hónapok, néha már a napok is. Napnál kisebb időegységet a kronológiák nemigen szoktak megadni. Egy gyilkosság; amely néhány másodperc műve, éppen úgy egy naphoz kötődik, mint az esetleg órákig tartó ütközet.

A kronológia elsődleges célja valóban az, hogy az ember rövid úton meggyőződjék egy-egy esemény, vagy eseménysor pontos dátumáról. De a módszer, hogy egyszeri dátumokhoz köthető eseményekről adjon számot, nem károsítja-e, mint fentebb már feltettem a kérdést, azt, aminek csak támasza, segítője a kronológia, magát a történelmet, a helyes történet szemléletet? Persze, nagyönis kérdéses, feladata-e a szokványos kronológiának az időérzék, a történelmi érzék fejlesztése? E kérdésre próbáljunk kerülő úton válaszolni. A kronológia ne rontsa meg az átlagolvasó időérzékét, sőt, ha lehet, segítse a távlatok helyes megítélésében, időbeliség és okság kapcsolatának a valóságost megközelítő felismerésében.

Az ember óhatatlanul a maga korának, a maga életének szokványos szemszögéből nézi a

régmúltat is. Arra nemigen gondol, hogy időbeliség és okság között századokkal ezelőtt nem mindig az volt az összefüggés, mint ma. Az események egyidejű tudomásulvételének, élmények egyszerre együtt átélésének napjainkban, a technika, főképp a híradástechnika fejlettségének századában szinte korlátlanok a lehetőségei. Bizonyos, hogy régmúlt idők történéseiről olvasva, igenen kevesen kapcsolnak át egy, a mienktől gyökeréig különböző világba, s aligha gondolnak arra, hogy a napi események korántsem úgy torlódtak a technikátlan világ emberének tudatában, mint torlódnak a mienkben. Ismeretes, hogy az 1849. augusztus 13-i, világosi fegyverletétel híre csak négy nappal később, 17-én késő délután érkezett meg Bécsbe. Akkor, amikor a császári minisztertanács előző nap, mit sem sejtve a három nappal előbbi eseményről, az olasz felkelőknek adott „Generalpardon” szellemében csaknem teljes büntetlenséget biztosított már a magyar szabadságharc résztvevőinek. A 17-én este felé érkezett hír hatására azonban a 20-án tartott koronatanács nem törődve korábbi döntésével, meghozta azokat a határozatokat, amelyek szabad folyást engedtek a véres megtorlásnak.*

Ez csupán egyetlen, ezer más eset közül kiragadott példa annak illusztrálására, hogy az időbeli egymásutániság korántsem azonos minden esetben ok és okozat egymásutániságával, ill., hogy az egyirányú, megfordíthatatlan időben a fejlődés egyes állomásainak sorrendjét nem egyszer meg kell bontanunk, ha az oksági összefüggésekre kívánunk rávilágítani. Persze, időbeli és oksági egymásután divergenciája voltaképp látszólagos. A világosi fegyverletétellel kapcsolatos események összefüggéseinek mérlegelésénél például bele kell kalkulálnunk a híradástechnika akkori fejlettségét, ill. fejletlenségét is.

A kronológiáknak, nézetem szerint, akár bevezető fejezet keretében, akár századonként, vagy sorsdöntő események felelevenítése alkalmán, esetleg a technikai fejlődés egy-egy ugrópontján figyelmeztetniük kellene az olvasókat, hogy ne a maguk korának időélményével közeledjenek elmúlt századok időadataihoz. Aligha állna ellentétben a kronológiának, mint afféle vademecumnak, amelyet csak esetről-esetre ütünk fel, lényegével, célkitűzésével, ha előjáróban röviden szólna arról, hogy miképp formálódott évezredek során az emberiség időszemlélete. Ennek kapcsán megemlíthetné, hogy az időpontok mai, racionális, metrikus, kvantitatív meghatározása mellett is még hány, de hány alkalommal jelöljük csak hozzávetőlegesen, kvalitatíve különböző események idejét. A mienktől eltérő időszemlélet illusztrálása céljából utalhatna arra is, mennyire nem volt véletlen, hogy oklevelezésünk első századaiban mily sok a csak évvel datált, vagy éppen datálatlan oklevél. A középkor, de részben a későbbi szozadok időszemléletét jól világítanak meg Árpádházi Margit boldogáavatási jegyzőkönyvének időmeghatározásai. Jó szolgálatot tenne az emberi emlékezethatár (két nemzedék, 70 esztendő) időről-időre történő felelevenítése is. (Egyáltalán élhetnének a kronológiák a nemzedék-fogalommal. Például efféle összefüggésben: mikor halt ki az a nemzedék, amelynek még személyes élménye volt a Rákóczi-szabadságharc? stb. . . .) Az emlékezethatár emlékezetben tartása arra is jó, hogy az olvasó igyekezzék magában élővé tenni a holtta vált multat, gondolván többek között arra, hogy a ma már semmiféle emóciót ki nem váltó eseményekre valaha épp úgy reagáltak, emlékeztek, mint reagál, emlékezik a mai kor embere a maga életének történéseire.

Szerét lehetne ejteni annak is, hogy a kronológia valami módon helyezze el az időben a napi dátumokhoz, sőt egy-egy esztendőhöz nem köthető eseményeket, folyamatokat is. Hiszen „esemény” a társadalmi osztályok bomlása, a technika haladása, energiaforrások feltárása stb. . . . is. E tekintetben, emlékeztetve a világosi fegyverletétellel kapcsolatban mondottakra, hajlok a Gunst-féle megoldás esetleges megújítása felé. Hadd ismételjem meg azt a nézetemet, hogy a kronológiának is szolgálnia kell a helyes történet szemlélet alakítását. Ezért például az említett

* *Andics Erzsébet*: Ismeretlen adatok a világosi fegyverletétel kérdéséhez. Akad. Közl. XIV. köt. 3. sz. 207—220. Ezzel kapcsolatban írásbeliség, ügyintézés és technika viszonyáról *Komjáthy Miklós*: Az UNESCO budapesti írástörténeti kiállítása. Levélt. Közlemények, XXXVI. évf. 339—343.

dolgokon túl tudatosítania kellene az olvasókban azt, hogy a modern kor eseménygazdagsága megtévesztően hat az időtartamok megítélése tekintetében. Az ember könnyen válik hajlamossá a különféle időadatok (nap, év, évszázad, évezred) aránytalan szemlélésére. Történelem és kronológia akkor marad egészséges kapcsolatban, a kronológia akkor járul hozzá a helyes történelmi érzék fejlesztéséhez, ha nem feledkezik meg az abszolút, egyetemes és a szubjektív idő összefüggéseiről, a „kitöltött időszak törvényéről”, arról, miképp tűnnek hosszabbnak, rövidebbnek az eseményekben gazdag és az eseményekben szegény korszakok.